

בס"ד

שיעור הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

שש ויזבל בעבד עברי

- תקצא -

נמסר בש"ק פ' בחקותי ה'תשע"ט

בש"ק פ' במדבר יאחר השיעור ויחל אי"ה בשעה 17:35 ויהיה בענין:

פטור לזי מפדיון הבן

מנחה בשעה 17:15

השיעור לעילוי נשמת:

אמי מורתי מרת רבקה ע"ה בת ר' אריה זצ"ל הכ"מ

ר' שלמה ב"ר בן ציון זצ"ל

ר' שמואל יצחק ב"ר דוד זצ"ל

בברכת שבת שלום

המארגנים

יציאת שש ויובל בעבד עברי

ונראה לבאר שנחלקו בחקירה בגדר יציאת שש שנים, האם הוא שיעור זמן בעצם העבדות, שהמכירה לעבד מוגבלת וקצובה מעיקרא לשש שנים, או דלמא העבדות בעצם היא לעולם אלא שהתורה הפקיעה את העבד מרבו לאחר שש. וכצד זה האחרון מובא בלקוטים בשם הגרי"ז (מ'מתק אזהרות' לג"ר איסר שפירא על אזהרות רבי אליהו הזקן) שהכריח כן מסברא, מהא דאמרינן לענין הענקה (שם טז): 'וכי תשלחנו חפשי מעמך' - מי ששילוחו מעמך יצא בורח ויוצא בגרעון כסף שאין שילוחו מעמך. ואם איתא דמעיקרא מכירתו מוגבלת לשש הרי גם בשש 'אין שילוחו מעמך', שהרי מראש לא נקנה לאותו דלאחר שש ואין כאן 'שילוח' - אלא מוכח שהמכירה בעצם אינה מוגבלת בזמן, ויציאת שש שאמרה תורה היא בגדר הפקעת העבדות, ושפיר חשיב 'שילוחו מעמך' ומעניקים לו. וכך נקט החזו"א (ב"ק נגיא) ששש אינו שיעור בזמן העבדות אלא בגדר הפקעה, ובוה פירש חילוקי הדינים בין עבד שחלה ובין פועל.

ומאידך בחדושי מהרי"ט ריש קדושין (ג:) מבואר לאידך גיסא, שהקשה [וכ"ה במהרש"א] אמאי לא דרשינן קל וחומר שתהא אמה עבריה יוצאה בחליצה מיבמה שאינה יוצאה בשש וביובל ויוצאה בחליצה. ותירץ דהנך [שש ויובל] לא חשיב להו קולא וחומרא משום דהו דבר שזמנו קבוע דמעיקרא אין עבד עברי ולא אמה נקנין אלא עד היובל או עד שש... וכשפודין מחשב כמה שנים נשארו לו מהששה או מהיובל וגורע לפי חשבון... הלכך לא שייך לומר 'יוצאין' דמי הכניסן שיצאו, מעיקרא לא מקנו אלא להכי וכו' - הרי מפורש בדבריו דמעיקרא המכירה אינה אלא לזמן ודלא כהבנת הגרי"ז והחזו"א שהעבדות בעצם אין בה גבול זמן אלא שחידשה תורה יציאה לאחר שש.²

ובזה יש לבאר שורש מחלוקת הראשונים הנ"ל, שיש לומר דלרש"י שש שנים הוא שיעור בגוף העבדות, נמצא שסתם עבדות דישאל היינו שש, הלכך המוכר עצמו בסתם נמכר לשש. ואילו הריטב"א שהקשה הלא אין כתיב במוכר עצמו שש, זהו מפני שסבר שעצם העבדות היא עולמית אלא שחידשה תורה אפקעתא בעבדות במכרוהו ב"ד, אבל מוכר עצמו כדקאי קאי ואין יוצא אלא ביובל. ולשיטתו זו נקט הריטב"א כסברא פשוטה שאין חילוק בין יותר לשש לפחות משש, שהרי סתם

(א) תניא בקדושין (יד:) המוכר עצמו נמכר לשש ויתר על שש, מכרוהו ב"ד אינו נמכר אלא לשש. המוכר עצמו אינו נרצע, מכרוהו ב"ד נרצע. מוכר עצמו אין מעניקים לו, מכרוהו ב"ד מעניקים לו. המוכר עצמו אין רבו מוסר לו שפחה כנענית, מכרוהו ב"ד רבו מוסר לו ש"כ. והטעם מבואר בגמרא שם, דהנה פרשת עבד עברי שבסדר בהר מדברת במוכר עצמו מחמת עניו, כדכתיב 'וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך', ואין כתיב שם שש שנים ורציעה והענקה ומסירת שפחה כנענית ככתוב בפרשיות עבד עברי שבמשפטים ובראה המדברות במכרוהו ב"ד בגנתו. ולכן נקט האי תנא דכל אלו הדינים אין נוהגים אלא במכרוהו ב"ד ולא במוכר עצמו. ורבי אלעזר פליג ודריש 'שכיר שכיר' לגזרה שוה למילף מוכר עצמו ממכרוהו ב"ד. ופסק הרמב"ם (ג,יב) כחכמים.

ופרש"י 'ויתר על שש' - אם התנה לימכר לעשר שנים'. ודייק הריטב"א מלשונו דבסתמא הוא נמכר לשש ורק בשהתנה בפירוש נמכר ליותר משש, שעל כן לא פירש רש"י כלום ב'נמכר לשש' ורק ב'יתר על שש' כתב אם התנה. וחלק על כך הריטב"א, דהא לא הוזכר שש במוכר עצמו ואם כן ליכא בו כלל שיעור של שש אלא הכל לפי מה שפירשו. ולא פירש הריטב"א דעתו היאך הדין בסתם. אכן ודאי כוונתו שהואיל ולא הוזכר שש במוכר עצמו אלא יובל, הרי בסתמא נמכר עד היובל. וכן כתב המשל"מ (עבדים ב,ג) בדעת הריטב"א. ומה שרש"י לא פירש כן - כתב המשל"מ - שכן משמע לו לשון הברייתא 'נמכר לשש ויתר על שש' דמשמע שדין 'שש' ישנו אף במוכר עצמו אלא שיכול להתנות על יותר. ואמנם כן איתא בשיטה-לא- נודע-למי שם שמפרש חילוק לשון הברייתא 'נמכר לשש' - בסתם, 'וליתר על שש' - אם התנו. ויש לבאר שורש מחלוקת הראשונים.

ומצינו מחלוקת נוספת בין הריטב"א להשיטה ל"נ למי; הריטב"א כתב שהמוכר עצמו נמכר אף לפחות משש, ואילו המהרי"ט בחדושו (שם) חולק ומפרש 'לשש ויתר על שש' - דוקא, אבל לא פחות משש דהוא שכיר הוי ולא מקרי 'עבד'. והמשל"מ (שם) חלק על דבריו דמנליה דבפחות משש לא חשיבא 'עבדות'. אכן מצינו חבר למהרי"ט בראשונים, בשיטה ל"נ למי שם. - הרי לפנינו מחלוקת כפולה בין הריטב"א לשיטה לנל"מ בדין מוכר עצמו; האם בסתמא נמכר לשש והאם יכול להימכר לפחות משש. ונראה ששתי הפלוגות קשורות זו בזו, וכפי הנראה מתוך הרצאת דברי השיטה לנל"מ שם.³

² וא"ת סו"ט הרי היה ידוע מראש שיצא בשש ואין דעתם לקנות ליותר, וכדאמרינן גבי יובל שני דהוי קנין לזמן. וצ"ל שאם כן הוי שכיר גרידא ולא 'עבד' דגופו קניו, וכיון שאמרה תורה שב"ד מוכרים אותו לעבד ויש בו הטר דשפחה כנענית וכו', הרי בהכרח גזרה תורה מכירה מוחלטת ע"י ב"ד, אלא שלאחר שש נפקעת העבדות. אכן לפ"ז מוכר עצמו שפירש זמן ייחשב כשכיר ואין בו קנין איסור להיות מותר בשפחה [אף להריטב"א דמו"ע מותר בשפחה] ואין בו דין הענקה אף בלא קרא. וע' להלן בפנים בסוף השיעור.
וערמב"ם (ב"ב, ו) והוא ממכילתא דרשב"י שמוצוה לומר לו 'צא'. וזה ג"כ נחא טפי אי יש כאן תלות שילוח והפקעת עבדות, שאם מעיקרא אינו מוכר ליותר משש, מה מקום לאמירת 'צא' הלא כבר אינו עבדו ממילא.

³ אולי יש מקום לקיים שניהם, שכוונת מהרי"ט רק לכפי המישור המעשי, שידוע מראש שקנינו מוגבל בזמן ולא דמי לחליצה התלויה ברצון האדם ובמעשהו, הלכך אין ללמוד זמ"ז דלא חשיבא 'קולא', כי מעיקרא זהו כל קנינו שזכתה לו תורה. ואולם כשדנים על גדר הדין במהותו י"ל שיציאת שש מוגדרת כאפקעתא ולא כקנין זמני, שאין שייך קנין הגוף לזמן. [ועד"ז יתורצו דברי החזו"א, ממש"כ (אה"ע קמח לרף טו,א) לחלק בין יציאת שש לשאר יציאות 'דשש היינו עיקר מכירתו' הגם שנקט שהוא אפקעתא - דסו"ט עיקר זמן העבדות למעשה הוא שש].

⁴ לענ"ד היה נראה שאין כוונת השיטה שם לדון על מכירה פחות משש אלא רק על מה שמשמע מפרש"י שיצא בשש בסתמא כי סתם עבדות היא לשש, ועל כך הקשה הלא ממעטינן ועבדך לזה ולא למוכר עצמו. ופירש משום דשכיר קרייא רחמנא, ואם בסתם יוצא ביובל א"כ אין זה 'שכיר' אלא תושב. ואדריבה, נראה ללמוד מדבריו דאיכא סברא טפי שיכול למוכר עצמו על פחות משש מאשר יתר על שש, ד'שכיר' אינו ממעט אלא עבד עולם.

בקרקעות גדרו אפקעתא וכפי שנתברר מסוגיות הגמרא, וכתב דנפ"מ שאם מכר שדה בזמן שהיובל נהג ואחר כך בטלו היובלות, כגון שאין כל יושבי הארץ עליה - נשארית השדה ביד הלוקח. הרי תפס הגר"ח שאם המכר הוא 'מכירה-לזמן' אין סברא שיישאר לעולם, ורק מפני שהמכר הוא מכר-עולם והיובל מפקיע את הקנין, על כן כשבטל היובל נשאר הקנין-עולם על עמדו. ולפי זה הרי יש להוכיח ממה שכתב הרמב"ן (בגטין לו) שאם עבד עברי נרצע בזמן שנהג היובל ואח"כ בטל היובל - נשאר הקנין לעולם [ובזה פירש מה שמצינו שהיו קיימים עבדים עבריים בזמן בית שני, הגם שלא נהגו אז היובלות. ודלא כר"ת שהוכיח מזה שנהגו היובלות בזמן בית שני] - דא"כ לפי הבנת הגר"ח יהא מוכח מדברי הרמב"ן הללו דיובל בעבדים אפקעתא והקנין קנין עולם, שלכן אם בטל היובל בינתיים נשאר עבד לעולם.¹

ולפי זה זכינו להבין דיוקי המקראות, דבפרשת משפטים כתיב בעבד נרצע: 'ועבדו לעלם' ופירשו רז"ל עד היובל. וצדד בספר משך חכמה (ריש משפטים) לפרש פשוטו של מקרא, שבצעם הוא קנין עולם אלא שהיובל מפקיע הקנין, ונפ"מ שאם נרצע כשנהג היובל ואח"כ בטלו היובלות - נשאר עבד עולם ממש וכדברי הרמב"ן. והגר"א באדרת אליהו (שם) דקדק עוד שיובל לא נאמר בפרשת עבדים שבמשפטים אלא בתוך שאר דיני היובל בפרשת בהר, וביאר שהקנין לעולם כפשוטו והיובל ענין אחר הוא בתורת אפקעתא. הרי מדברי שניהם למדנו מפשוטו של מקרא כהגדר האמור, שהעבדות מצד עצמה היא עולמית ואילו יציאת יובל אינה אלא הפקעה חיצונית.

נמצא לפי האמור שלשיטת רש"י והשיטה-לא-נודע-למי יש חילוק בין שש ליובל, שגדר שש הוא קנין לזמן ואילו יובל הוא אפקעתא. והרי מדויק הדבר בפשטי המקראות, דהא יציאת שש נאמרה בפרשת עבדים, שכן הוא עיקר קנין עבדות - לשש שנים, כדכתיב 'כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד', משא"כ יובל לא נאמר כלל בפרשת עבדים, ואדרבה, בהך פרשתא כתיב בנרצע 'ועבדו לעלם', ורק בפרשת היובל נאמרה יציאת עבדים. וגם טעם מושכל יש לחלק ביניהם, דשש הוא זמן עבדות קבוע לכל עבד ועבד, משא"כ יובל שהוא קבוע לכל העולם בשנה אחת ואין שם זמן עבדות קבוע, סברא היא שאינו מגדיר את זמן המכירה הפרטי של העבד.

ובזה יתבאר פשט הברייתא בקדושין (ד). 'תושב זה קנוי קנין עולם, שכיר זה קנוי קנין שנים. יאמר תושב ולא יאמר שכיר ואני אומר קנוי קנין עולם אינו אוכל קנוי קנין שנים לא כל שכן וכו'.' הרי שמגדיר התנא את איכות הקנין דיוצא בשש כ'קנין שנים' ואת איכות קנין היוצא ביובל - 'קנין עולם'. ואמנם כך הוא לשון הכתוב 'כי תקנה וגו' שש שנים יעבד' ו'ועבדו לעלם' וכו', אבל משמעות הברייתא שזהו מגדיר הקנין בעצם, וגם דריש קל וחומר מ'קנין עולם' ל'קנין שנים' - הרי משמע שחלוקים הם

ה וא"ת סו"ס לפרש"י יובל שני הוי מכירה לזמן. וי"ל דדוק בקרקעות אמרין הכי אבל בעבד הוא קנין עולם בעצם מצד שם עבדות. עוד יש מקום לומר שלא אמר הרמב"ן אלא בנרצע שהרצעה היא קנין עולם בעצם [ואין שם תשלום דמים לפי זמן עבודה], אבל בע"ע שפגע בו היובל בתוך שש לא דיבר הרמב"ן, וי"ל שמודה שלא נמכר אלא לסך השנים שהיה ידוע מעיקרא. [צ"ע במש"כ החו"א (שביעית סוס"כ) כד' שכשבטל היובל בטל קנין העבד. וזה לכאורה שלא כדברי הרמב"ן].

1 וע' ראב"ע ורמב"ן שפירשו 'ועבדו לעלם' - עולמו של יובל, ד'עולם' פירושו בלה"ק זמן, והוא הזמן הארוך ביותר, ועוד אמרו במכילתא: אין עולם אלא חמשים שנה.

עבדות אינה לשש, וא"כ כשם שמוכר עצמו יכול לימכר לשבע כך יכול לימכר לחמש, שאין דין שש כלל בעיקר גדר העבדות. ואולם השיטה-ל"נ-למי שפירש כרש"י דבסתם נמכר לשש, לשיטתו אזיל שאין נמכר לפחות משש, כי השש מהוה גדר בעבדות ובפחות מכן אין זה 'עבד' [ואולם בדעת רש"י אין הכרח שיסבור כן, שיתכן לומר שיש מושג 'עבדות' אף בפחות משש, ושפיר יכול לפרש במכירתו לימכר לחמש]. נמצא א"כ שהמהרי"ט הולך לשיטתו, שנקט שאין השש 'יציאה' אלא גדר העבדות מעיקרא היא עבודת שש שנים, ועל כן נקט שאינו נמכר לפחות משש.

והנה המהרי"ט השווה בדבריו להדיא יובל לשש, שבשניהם הגדר הוא שיעור זמן בעיקר המכירה. ובסוף דבריו מבואר שנקט כן אף בחזרת קרקעות ביובל, שהמכירה מעיקרא מוגבלת בזמן, שעל כן כשבא לגאול את השדה מחשב הדמים לפי השנים שעד היובל. והנה מה שנקט לענין קרקעות - הדבר מוקשה מאד מלשון הגמרא (בב"מ קט). 'זביני מעליא הוא ויובל אפקעתא דמלכא היא', וביותר מוכח כן - כפי שהוכיח הגרש"ק (במערכת הקנינים ט) - מהסוגיא בגטין (מח.). שהמוכר שדהו בזמן שהיובל נהג לא חשיב 'קנין פירות' כשאר קנין לזמן [דקיי"ל כריש לקיש דלאו כקנין הגוף דמי] אלא 'קנין הגוף' הוא, ורק מיובל שני ואילך [פרש"י: יובל שני שמנו ישראל, שכבר הורגלו להחזיר קרקעות, דסמכא דעתיה דמוכר דודאי הדרא ליה וזה בטוח שיחזירנה] הוי 'קנין פירות' - הרי מבואר שעיקר דין היובל שבתורה הוא 'אפקעתא דמלכא' אבל הקנין עצמו הוא קנין עולם ולא 'קנין לזמן'.²

[בחזו"א (כתובות עה,ב) הקשה לפי מה דדרשינן (בתו"כ בהר, ומובא בר"ה ט): מ'יובל היא' שאם לא נתקיימו מצוות היובל, אין היובל חל ולא נאסרה עבודת הקרקע, א"כ איך נהג היובל מיובל שני [לפרש"י שפירש 'יובל שני' דכלל ישראל, אבל להרמב"ם ל"ק, שפירש (בכורים ד,ז) 'יובל שני' של אדם פרטי שמכר שדה בעבר וחזר אליו ביובל ועתה מוכר בשנית. קה"י], והלא לא נתקיימה מצות החזרת השדות לבעליהן דהא מעיקרא לא נקנו אלא לזמן [והרי קיי"ל (רמב"ם שמיטה ויובל י,ג) כחכמים ששלש מצוות היובל מעכבות, החזרת קרקעות ושילוח עבדים ותקיעה בשופר]. והוכיח מזה גדר מחודש בדין 'יובל שני'. יעו"ש. ובקה"י תירץ עפי"ד הראב"ד (בתו"כ בהר) והמיוחס לר"ש, שדוקא אם ביטלו במזיד לא חלה היובל אבל בכגון שאין במציאות עבדים לשלח - אינו מעכב. וא"כ אף מיובל שני ואילך שהמכירה מכירה לזמן ואין שם שדות להחזיר, סו"ס אין ביטול מצות יובל].

(ב אברא, אם כי ברור דיובל דקרקעות הוא בגדר אפקעתא דמלכא כאמור, עדיין יש מקום לדון בגדר יובל דעבדים, האם גדרו אפקעתא כבקרקעות או דלמא שיעור זמן הוא בעיקר הקנין. ויש להביא ראיה מדברי הרמב"ן [עפ"י סברת הגר"ח] כהצד הראשון, דהנה הגר"ח (תרומות א,י) נקט בפשיטות דיובל

ד לפי האמור בהערה לדעיל ל"ק, שאמנם היובל אפקעתא דמלכא ביסוד הדין אבל סו"ס יציאת יובל אינה תלויה במעשה האדון או ברצונו, והרי הוא מוגבל-למעשה בקנינו, הלכך אין זו 'יציאה' כשאר יציאות דאשה ודיבמה.

בעצם מהותם שדין שש הוא בגדר שיעור זמן ואילו היובל אפקעתא, שאילו היה זה חילוק במשך הזמן גרידא, אין כאן לא קל ולא חמור.

אכּן נראה שיש ליישב הברייתא אף לדרך המהרי"ט, שי"ל שאף לדבריו שהקנין מוגבל מעיקרא לזמן, לא דמי יובל לשש, דבנמכר לשש הקנין מוגבל ל'שנים' ואילו יובל אינו בגדר הגבלת זמן קבוע וקצוב של מספר 'שנים' אלא הקנין הוא עד זמן הגעת 'שנת היובל', באופן שאף המהרי"ט יכול להודות לדיניה דהרמב"ן שאם בטלו היובלות באמצע - לא יצא העבד [ומסתבר שה"ה אם ביטלו מצות היובל מסיבה אחרת, כגון שלא שמטו קרקעות או לא תקעו דלא חל היובל - לא נשתחררו העבדים], דסו"ס לא הגיע זמן ה'יובל' והרי המכירה אינה מוגבלת ב'שנים' כלל. ועל כן מובן שהתושב והשכיר חלוקים באיכות קנינם, שהשכיר הוא הקנוי 'קנין שנים' מפני שהמכירה קצובה מעיקרא לשש שנים, ואילו התושב קנוי 'קנין עולם' כלומר שקנוי לזמן מסוג אחר, זמנו של יובל הנקרא 'עולם', וזמן זה תלוי בניהוג שנת היובל ולא במספר קבוע וידוע מראש של שנים.

וכן יש להכריח בדעת מהרי"ט לשיטתו, דהמשל"מ שם תמה [עפ"י הירושלמי] על מה שכתב מהרי"ט שאין מוכר עצמו נמכר לפחות משש שאין זו 'עבדות' אלא 'שכירות', שא"כ היאך יתכן למכור עבד בתוך שש סמוך ליובל, והלא מכירתו פחות משש שנים. ואמנם אילו היינו נוקטים כנ"ל בשיטת רש"י דיציאת יובל היא 'אפקעתא' - לא קשה, דהעבדות עצמה היא לשש אלא שהיובל מפקיע את העבדות כדבר חיצוני, אבל היא דעת המהרי"ט עצמו שהמכירה מוגבלת מעיקרא עד היובל, ולשיטתו אכן תצדק טובא תמיהת המשל"מ דמצינו עבדות פחות משש ויקשה מדידיה אדידיה - אכן לפי האמור נחא, שהיוצא ביובל אכן אין בו הגבלה לשנים אלא לזמן חלות היובל, וא"כ שפיר נקט המהרי"ט שאין מכירה לזמן הפחות משש 'שנים' בעצם ואעפ"כ נמכר בתוך שש סמוך ליובל, דהיובל אינו הגבלת שנים בעבדות אלא הגבלת זמן אחרת היא. וא"כ שפיר חילקה הברייתא בין 'קנין שנים' ל'קנין עולם' אף להמהרי"ט, כמו שנתבאר.

ועדיין צ"ב לפי מה שנתבאר בשיטת הריטב"א שאף שש היא כאפקעתא, כסברת הגרי"ו והחזו"א - היאך תתפרש הברייתא המחלקת בין 'קנין שנים' ל'קנין עולם', והלא כל עבדות היא 'לעולם' אלא שיש בה 'ציאות' המפקיעות אותה, וא"כ מה בין הנמכר לשש לנמכר עד היובל. ובהכרח צריכים אנו להבחנה נוספת בענין, כדי לבאר חילוק הברייתא בין שש ליובל להריטב"א.

ויש לבאר בהקדם קושית המנ"ח (מב, יט) על מה שפסק הרמב"ם (עבדים ג, ג) שהמוכר עצמו לעשר או לעשרים שנה ופגע בו יובל אפילו אחר שנה הרי זה יוצא ביובל - מאי שנא ממוכר

קרקע לששים שנה שכתב הרמב"ם (שמיטה ויובל יא, ב) שאינה יוצאת ביובל [ומקורו בב"מ (עט). דדרשינן 'והארץ לא תמכר לצמיתת' מי שאין שם יובל נצמתת, יצתה זו שאע"פ שאין שם יובל אינה נצמתת], ומה הפרש בין יובל האמור בקרקע שאינו אלא במכירה סתמית או לצמיתות ולא במכירה לזמן קצוב, ובין יובל דעבד שהוא אף במכירה לזמן קצוב.

ונראה דהנה פסק הרמב"ם (שמיטה ויובל יא, א) שבמכירת שדה בא"י לצמיתות, עוברים המוכר והקונה בלאו ד'והארץ לא תמכר לצמיתת' ואין מעשיהם מועילים אלא תחזור השדה לבעליה ביובל. [הרמב"ן] בפירוש התורה ובהשגותיו לספר המצוות (ל"ת רכו) נקט בדעתו שלוקה, וכ"כ החינוך (שלט). והמשל"מ (על הרמב"ם שם ובהגהותיו על החינוך) תמה מנ"ל שלוקה. ופירש הרמב"ן שפסק הרמב"ם כרבא דאמר (בתמורה ד) כל מלתא דאמר רחמנא אי עביד לא מהני ומ"מ לוקה משום דעבר אמימרא דרחמנא. והמנ"ח פירש עפ"י דהנמו"י (ב"מ ג) דלא מהני תנאה ביובל לומר ע"מ שלא תחזירונו ביובל כדמהני בשמיטת כספים באומר 'על מנת שלא תשמטני בשביעית' (מכות ג) - לפי שאין לו זכות להתנות עליה שאין הקרקע שלו לענין זה וכדכתיב בסיפיה דקרא 'והארץ לא תמכר לצמיתת כי לי הארץ' [והרמב"ן] (במכות) נתן טעם אחר, דשאני שמיטת כספים שהיא לטובתו של הלווה לפיכך מועילה הסכמתו, משא"כ חזרת יובל אינה לטובת אחד מהצדדים. ומתאים לשיטתו (בב"ב קכו) דהא דמהני תנאי בדבר שבממון הוא משום שלא אמרה תורה אלא לרצונו של זה ולטובתו]. ולפי"ז אין צריך לומר שפוסק כרבא דכל דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני, די"ל דלא מהני מפני שאין הקרקע בעלותו למכרה לעולם. וכבר האריכו האחרונים טובא בבירור שיטת הרמב"ם בדין אי עביד לא מהני.

וע' בחדושי הגר"ח (תרומות א, י) שעמד על דברי הרמב"ם הללו, ונבאר דבריו בהרחבה; דלכאורה קשה כיון שגדר דין יובל בחזרת קרקעות הוא אפקעתא דמלכא אבל המכר ביסודו הוא מכר עולם [וכפי שנתבאר לעיל דמוכח כן מסוגיות הגמרא], א"כ מה מקום יש ללאו כשמוכר לעולם והלא מצד עצם המכר כן היא האמת. ואין לומר דסו"ס חוטא הוא במה שאומר שלא יצא ביובל שלא כדין, דהלא היציאה מתחדשת רק בהגיע היובל אבל מה מקום לעבור על לאו זה בשעת המכר, הלא המכר מצד עצמו הוא באמת מכר לצמיתות ואין בו שום הפקעה והגבלה במכירה כעת, ורק בהגיע היובל נפקע המכר ומחויב אז לשמוט הקרקע ולהחזירה, אבל היאך יתכן לעבור עליו בשעת המכירה, וכי אפשר לעבור על איסור טרם זמנו [ואכן רש"י בפירוש התורה (בהר) פירש שהלאו הוא שלא יהא הלוקח כובשה ביובל. והרמב"ן בחומש שם תמה עליו דהלשון 'לא תמכר' משמעה שהלאו הוא בשעת המכירה]. ונראה שקושיא זו מבוארת ברמב"ן (בסהמ"צ שם) שכתב 'ולא נתבאר לי ענין המניעה הזאת, שאין אדם חייב להזכיר בשעת ממכרו ולומר עד היובל אני מוכר אבל כל הממכרים נעשים בסתם שדי מכורה לך וכו' והיובל מחזיר המכר לבעליו בין בסתם בין במפרש לעולם כמו שאמרו יובל אפקעתא

ח צ"ב בקושייתו, והלא צריך קרא למעט, ובקרקע דגלי גלי בעבד דלא גלי לא גלי. ואם קושייתו למילף זה מזה הלא איכא למפרך מה לקרקע שאין בה שש תאמר בעבד שיוצא בשש. ועוד, הלא בעבד גילתה תורה בפירוש שהיובל מוציא אף במכר שאינו לצמיתות, שהרי כל עבד הנמכר בסתם עובד שש שנים בלבד לולא היובל.

ז ויש להוסיף ד'לעולם' היינו לעולמו של יובל (ע' לשון הרמב"ם עבדים ג, ורמב"ן משפטים), דהיובל הוא כעולם חדש, כומן ועידן אחר לגמרי, והרי 'קנין עולם' הוא ואינו קנין לזמן מזמני אותו עולם כמו הנמכר לשש.

יכול להקדישו ליותר ממה שהיה לו בה. אכן נראה להנ"ל דקושיא זו מיתרצה בקושיא קמייתא, שאמנם אילו היתה כוונת הסיפא שהקונה שדה חשיב שיש לו בה קנין לזמן בלבד, אכן אין מובן מה מהני דמחשבינן לה כ'שדה אחוזה', סו"ס אין לו בה בעלות להקדישה ליותר מהזמן שעד היובל, אבל לפי מה שנתבאר שהוא קנין עולמית עם סייג במכירה שהיא כפופה לדין יובל, וכאילו יש סעיף במכירה שהמכירה עומדת תחת הדין האמור בפרשת היובל, א"כ כל דקרינא בה 'שדה אחוזה' הלא זהו דין פרשת היובל גופא, ששדה אחוזה מתחלק לכהנים.²³

מערתה יש לחקור מהו גדר הדין ביובל דעבדים, לפי מה שנתבאר בשיטות הראשונים שהוא גדר אפקעתא, האם היא הפקעה חיצונית לגמרי בלא סייג והגבלה במכירה, או גדרה כיובל דקרקעות שהמכירה גופא כפופה לדין היובל. ונראה לפשוט מפשוטו של מקרא וגם מדינא שחלוק דין יובל בעבדים מיובל בקרקעות, שהעבד מכור לעולם בלא שום סייג והיובל הוא ענין חיצוני המפקיעו, שלא כבקרקעות שהיובל מהוה הגבלה וסייג במכירה גופה שהיא כפופה לדין היובל, שהרי בעבד כתיב 'ועבדו לעלם' ובא הפירוש עד היובל, ואילו בקרקע שגם היא חוזרת ביובל וכתוב בה שאינה נמכרת לצמיתות - ותימה שדין אחד בשניהם וכינהו הכתוב בכינויים הפכיים, דבעבד מייקרי דעובד לעולם ובקרקע מייקרי שאינה נמכרת לעולם. אכן נראה דהיינו הך חילוקא דאמרן; בקרקע יש הגבלה בעיקר מכירתה, שאינה נמכרת לצמיתות כדמתרגמינן לחלוטין, כלומר שלל הכתוב מכירה פסוקה ומוחלטת בלא סייג ואמר דהמכירה גופה מוגבלת וכפופה ל'יובל', ואילו בעבד המכירה עצמה היא מכירה עולמית בלא שום סייג [והרי מבואר בגר"ח דבלאו דלא תמכר לצמיתות נתחדש גדר זה דהמכירה עצמה כפופה לדין היובל, וא"כ בעבד דליכא לאו זה, נשאר גדר דין היובל כאפקעתא חיצונית]. ומותאם היטב שבפרשת עבדים גופא אין מוזכר ענין היובל, שאין זה סעיף מדיני מכירת עבד, ורק בפרשת היובל הוזכר שילוח עבדים, שהוא ענין אחר לגמרי וכדברי הגר"א באדרת אליהו הנ"ל, משא"כ בקרקעות, דין היובל נאמר בעיקר פרשת מכירת קרקעות, 'וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו. במספר שנים אחר היובל תקנה וגו', דהמכירה כפופה ליובל, וחשיב היובל מדיני וסעיפי המכירה.

ומתורצת לפי"ז קושיית המנ"ח, דשאני מכירת עבד לזמן קצוב שהיובל מוציאו ממכירת קרקע לזמן קצוב שאין היובל מוציא, שהרי לפי האמור דין יובל בקרקעות נכלל במכירה עצמה ובסעיפיה, על כן מובן שיש חילוק בין מכירה למכירה, שבמכירה סתמית שאינה לזמן קצוב הוא שנאמר דין יובל אבל לא במכירה לזמן קצוב [והרי עיקר גדר זה שהיובל מסייג את המכירה נלמד מ'לא תמכר לצמיתות' כמבואר בגר"ח, וא"כ כל

דמלכא הוא' - כלומר כיון דהיובל אפקעתא לכשיגיע זמנו, אין מקום לעבור עליו בשעת המכירה.

ותירץ הגר"ח שאף כי היובל הוא אפקעתא, אבל אפקעתא זו היא בעיקר דין המכירה ואינה ענין חיצוני אלא המכירה עצמה כפופה לדין היובל האמור בתורה. ואמנם אין במכירה הגבלת זמן אבל יש בה הגבלה זו שהיא כפופה לדין היובל. והוכיח כן הגר"ח מהא דהגואל שדה אחוזה מחשב לפי מספר השנים שעד היובל - הרי שהמכירה עצמה כפופה לדין היובל, שאם אין שום הגבלה במכירה ודין היובל הנו אפקעתא חיצונית לגמרי, אין מסתבר לחשב לפי שנות היובל. [ואף כי לכאורה היה מקום לומר דאזלינן בתר דעת בני אדם והרי הם יודעים שהשדה תחזור ביובל וקובעים הדמים בהתאם לכך, מ"מ תפס הגר"ח שדין זה גופא מוכיח שהמכירה כפופה לדין היובל²⁴. וכמו שהוכיח המהרי"ט מדין זה שהוא מכר לזמן, כך הוכיח הגר"ח שהוא מכר הכפוף לדין היובל]. ועל כן מובן מה שכתב הרמב"ם שהמוכר על תנאי שלא יחזור ביובל עובר בלאו, כי המכירה גופא צריכה להיות עם סייג והגבלה לדין היובל, וזהו גופא הלאו ד'הארץ לא תמכר לצמיתות' - שאסור לעשות מכירה שאין בה סייג זה דיובל.

ויש להביא שתי הוכחות לדבריו; האחת, מדתנן (בערכין כו:): ששדה מקנה שהקדישה הלוקח אינה יוצאה לכהנים ביובל אלא חוזרת למוכר הראשון שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו. והקשה הגרש"ש"ק (במערכת הקנינים ט) הלא הקנין הוא לעולם והיובל אינו אלא אפקעתא, וא"כ הלא המקדיש את השדה היה לו בה קנין עולם ומדוע חשיב כמקדיש דבר שאינו שלו [והרי על ההקדש גופא לא חל דין יובל להחזיר השדה, וכמו בשדה אחוזה שאינה חוזרת לבעליה הראשונים ביובל אלא מתחלקת לכהנים]. אך התירוץ הוא כדברי הגר"ח שאמנם אין בבעלות סייג של זמן אבל יש סייג בקנינו שהוא מוגבל לדין היובל האמור בתורה, וא"כ הקדשתו של הקונה מסוייגת ממילא לדין היובל שהרי אין יכול להקדיש דבר שאינו שלו, ועל כן חוזרת השדה לבעלים הראשונים ביובל.

והוכחה נוספת יש מקושיית הקה"י²⁵ (בערכין שם) על רישא דהך משנה, דתנן התם הלוקח שדה מאביו והקדישה ואח"כ מת אביו - לדברי רבי מאיר הריהי כשדה מקנה [ואם לא גאלה הוא אלא אחר, חוזרת אליו ביובל שהרי בשעה שהקדישה לא היה גופה שלו לעולם, שעתידה היתה לחזור לאביו ביובל], ר"י ור"ש אומרים הרי היא כשדה אחוזה [ואינה חוזרת ביובל]. ויעו"ש במשנה ובגמרא דילפי לה מקרא ד'אם משדה מקנתו אשר לא משדה אחזתו' - יצתה זו שראויה להיות שדה אחוזה. וצ"ע, הלא בסיפא שנינו ששדה מקנה אינה יוצאה לכהנים ביובל לפי שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו [ולא משום שדין חזרת קרקעות ביובל חל על ההקדש], וא"כ מה מהני שחל בה שם 'שדה אחוזה', סו"ס בשעה שהקדישה לא היתה השדה שלו ואין

²³ ואכתי קשה מסוגית הגמרא בגטין דלחד תירוצא הוי קנין לזמן ולאיך תירוצא עכ"פ כן הוא ביובל שני, והרי המשנה בערכין מייירי אף מיובל שני ואילן, וא"כ הדרה קושיא לדוכחה דהיאך מקדיש מה שאינו שלו. וי"ל דמאחר שגילה הכתוב ששדה זו הראויה להיות לבן שדה אחוזה אינה בדין שדה מקנה, הרי שוב אין דעתו כשמוכר שדה לבנו להיותה מכירה לזמן שהרי אילו ימות קודם היובל תישאר לבנו לעולם. ונראה עד"ז שיש לתרץ הקושיא מעיקרא באופן נוסף, ששדה זו מעיקר מכירתה לבן כן דינה שאם ימות האב קודם היובל הריהי מכירה עולמית, מפני שהיא 'שדה אחוזה' של הקונה.

²⁴ ויתכן שהוכחה ממקדיש שדה אחוזה, שקבצה תורה שיעור פדייה לפי חישוב שני היובל. הרי שעצם ההקדש מוגבל ליובל ולא רק מצד דעת בני אדם.

²⁵ וע' בית ישי קסט.

יא וע' ע"א ש' עבדים ד; ה; קוב"ש ב"ב עב.

היכא שאינו מוכר לצמיתות ליתא לדין יובל], משא"כ בעבדים שאין היובל שייך לעיקר דין המכירה אלא דין חיצוני הוא המשחרר את העבדים, א"כ אין חילוק בין מכר למכר, ולא שנא מכר סתמי או מכר קצוב - דלעולם דין היובל מפקיע את העבדות.²

וראתינן להכי ניהדר לבאר הברייתא לשיטת הריטב"א, מה בין 'קנין שנים' ל'קנין עולם' והלא בתרווייהו העבדות עצמה אין בה הגבלת זמן אלא שפוקעת במצות המלך בשש ויובל - אך נראה דלהריטב"א שאני יובל משש, דביובל הפקעה חיצונית היא ואינה בדין המכירה גופא וכפי האמור, משא"כ אפקעתא דשש נכללת במכירה גופא שהרי היא נאמרה בפרשת עבדים עצמה, וכגדר יובל בקרקעות, שמסעיפי המכירה להיותה כפופה לדיני היובל, אף כאן קנין העבד גופא - הגם שבעצם אין בו הגבלת זמן - כפוף הוא לדין העבד האמור בפרשה דהיינו יציאת שש.

הרי למדנו שלש שיטות בראשונים בגדר החילוק המבואר בברייתא שבין יציאת שש ליציאת יובל; לרש"י ושיטה - לא-נודע-למי, דין יובל הוא אפקעתא ואילו שש הוא הגבלת זמן במכירה. למהרי"ט, שניהם הגבלת זמן אלא שזה הגבלת זמן ד'שנות' עבדות קצובות וזה זמן ד'חלות יובל'. ולהריטב"א שניהם דין אפקעתא אלא שהיובל אפקעתא חיצונית לגמרי ושש הוא דין אפקעתא המהוה סייג וסעיף במכירה.

ואם כנים הדברים ימצא שלפי סברת מהרי"ט והגר"ח הנ"ל דדינא דגרעון כסף לפי חישוב השנים, אינו אמור בהפקעה חיצונית לגמרי, לפי זה לא יהא דין בגרעון כסף לחשב השנים שעד היובל בעבד הנמכר לישראל, שלא כמו בנמכר לגוי כמפורש בקרא. ואכן כן דייק הגרא"ז מלשון הרמב"ם (עבדים ב,ח) שבנמכר לישראל מחשבים רק לפי מכירת שש ולא ליובליד. והרי דיוק זה מהוה הוכחה מדינא לחילוק האמור בין יובל דקרקעות ליובל דעבדים, שבקרקעות שהיובל אמור בעיקר פרשת המכירה, דין היובל מהוה הגבלה וסייג במכירה, ועל כן מחשבים לפי היובל, וכן בנמכר לגוי שדין היובל אמור בעיקר דין המכירה שלו, משא"כ בעבד הנמכר לישראל שאין היובל אמור בעיקר פרשת העבד, היובל הוא אפקעתא חיצונית ואין מגרעים לפי חישוב שנות היובל. וע' בחדושי הגרא"ל (ח"א לא).

ג והנה יש לחקור בגדר רציעת העבד, והאריך בזה הגר"ח ק שליט"א (בפירושו למסכת עבדים), האם היא בגדר קנין חדש או

יג יש להעיר ממשט הכתוב 'כשכיר כתושב יהיה עמך עד שנת היבל יעבד עמך וגו' - דמשמע טפי שהפרשה מגדירה את עיקר מכירת העבד שאינו אלא כתושב ושכיר ולא כעבד כנעני שקנינו כאחזה לעולם. גם נלמוד ממקראות הסמוכים לפניו ולאחריי, מכירת קרקעות ונמכר לגוי שהיובל מגדיר את המכירה. גם קשה ביותר לחלק בין נמכר לגוי לנמכר לישראל והלא הושוו בג"ש דשכיר שכיר. והיה מקום לומר [באופן שקושיית המנ"ח לא תתישב, אלא דבלא"ה אין כאן קושיא כדלעיל בהערה] שאמנם בנרצע דכתיב ביה 'לעולם' [כלשון הכתוב בעבד כנעני], וגם העבד חפץ להישאר בבית אדונו עם אשתו ובניו, וגם אין שם פסיקת מעות - אין היובל אלא הפקעה מדון התורה, משא"כ במוכר עצמו דבפרשת בהר, ויתכן דה"ל למכרוהו ב"ד כשפגע בו היובל קודם שש - הרי זו הגבלה בעיקר המכירה כפשטיה דקרא. ונפ"מ לדינא דהרמב"ן כשטלו היובלות, שהוא אמור רק בנרצע וכ"ל בהערה. וכן משמע מלשנא דגמרא בנבחים פב: ד'קנין עולם' דברייתא היינו נרצע ולא מוכר עצמו היוצא ביובל, מדאמרין דה"ל לקרא למכתב נרצע'.

יד והוא דין מחדש. גם יש להעיר והלא דיני גירעון נלמדו בג"ש בנמכר לישראל מנמכר לגוי (בקדושין כ. וע"ש כא.), ובנמכר לגוי מפורש חישוב לפי היובל. ונראה שאין דיוק זה מוכרח, שזה שלא כתב הרמב"ם גירעון לפי שנות היובל אלא בנמכר לגוי, משום דהתם כתיב יובל להדיא, ונרצע סובר דליכא כלל גרעון כסף (עתיור"ד קדושין כא), וכמו שדקדק המל"מ (ג,ו) מלשון הרמב"ם. ועל כן לא הביא הודגמא הרחוקה דנמכר סמוך ליובל דלא כתיבא בשום מקום.

המשך הקנין הקודם. והביא שם מהחזו"א (אה"ע קמח לדף יד) שנקט שהיא המשך העבדות הראשונה [וע"ש נפ"מ בעבד שרבו מסר לו שפחה כנענית בזמן שהיתה לו אשה ישראלית, ומתה אשתו הישראלית ואחר כך נרצע - שרשאי להמשיך לחיות עם השפחה כיון שהיחוד הקודם שהיה לו עמה ממשיך, ואין כאן מסירה חדשה]. ולכאורה נראה פשוט שחקירה זו תלויה בנידון דלעיל; שאם גדר דין שש הוא הגבלת זמן העבדות, הרי מראש לא נמכר אלא לשש והרציעה מהוה קנין חדש, ואם יציאת שש גדרה כאפקעתא אבל העבדות מצד עצמה אין בה קצבת זמן, הרי שהרציעה מבטלת את האפקעתא וממילא נשאר הקנין הראשון שהוא לעולם. והחזו"א לטעמיה דס"ל דשש הוא בגדר אפקעתא.

ולפי זה ימצא שרש"י ותוס' הולכים לשיטתם בפירוש לשון הגמרא בערכין (לג.) 'שבע לנרצע' [דריש התם קרא ד'מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי אשר ימכר לך'], דלפרש"י שם היינו שבע לרציעתו, ואילו התוס' (בקדושין לח) פירשו שבע לקנין הראשון. והנה רש"י לשיטתו שגדר שש היינו הגבלת זמן העבדות כנ"ל, סובר שהרציעה היא קנין חדש ולכן פירש 'מקץ שבע שנים' - שבע לרציעה שהיא קנין חדש, ואילו מהתוס' בקדושין (טז:) נראה ששש היא חלות 'יציאה' ואפקעתא [שהקשו אמאי לא ילפינן אמה-עבריה מבת בקל וחומר שתצא במיתת האב מדיוצאת בשש - הרי שהשוו יציאת שש לשאר יציאות, ודלא כחילוק המהרי"ט הנ"ל ששש אינה חלות 'יציאה' דמעיקרא לא נכנסה ליותר מששטו], ועל כן פירשו 'שבע לנרצע' - שבע לתחילת העבדות, שהרציעה אינה קנין חדש.

והנה במוכר עצמו ליותר משש, הסברה הפשוטה נותנת שהוא שיעור זמן כפי השנים שפירש. ואולם בחזו"א (ב"ק שם) חידש שגם בכהאי גוונא עצם העבדות היא לעולם והיציאה בכללות השנים היא בגדר אפקעתא. ויש להביא סמך לדבריו, דהנה הרשב"א (בקדושין יד:) תמה על משמעות הגמרא שם דמייירי במתניתין גם במוכר עצמו ולא רק במכרוהו ב"ד. ותמה הלא קתני במשנה 'קונה עצמו בשנים' דהיינו שש, ואילו במוכר עצמו ליכא שש. ואכן השיטה לא נודע למי הנ"ל הוכיח מזה שגם במוכר עצמו איכא שיעור שש בסתם [והרשב"א שהקשה מוכח דס"ל כהריטב"א דליכא כלל שיעור עצמו]. ובתו"ט ביאר שגם כשיוצא בעשר שנים הוא בכלל 'קונה עצמו בשנים'. ולכאורה אין מובן דהא לא נמכר לעולם ליותר מכן ומדוע חשיב 'קונה עצמו' - ומוכח כגדר החזו"א, שגם בכה"ג הוא בגדר אפקעתא ו'יציאה'.

ולפי אפשר לתרץ מה שיש להעיר לפי הצד שהרציעה היא המשך העבדות הראשונה [כדנקט החזו"א עצמו], דא"כ לרב טביומי למה לן קרא ד'אזנו' למעט מוכר עצמו מרציעה, והרי במוכר עצמו לא שייך כלל דין רציעה דהא לא יתכן המשך העבדות הראשונה אם לא נמכר ליותר - אך להחזו"א לשיטתו אתי שפיר דאף במוכר עצמו הוא בגדר אפקעתא. אכן עיקר גדר זה שחידש החזו"א צריך באור בסברא, ויש להאריך בדבר. ואכ"מ

טו נראה שהתוס' סוברים שאף שהקנין מוגבל מעיקרא לשש איכא למעבד קל וחומר, דסו"ס אמה עבריה קילא טפי מבת שבזו יש הגבלה דשש ובזו אין. תדע, שהרי באו ללמוד מיתת אב מבת, והלא בפשוטו אינה ברשות האב מעיקרא אלא עד שמת, ואין זו 'יציאה' המתחדשת.